

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 7 januari 2024

Moeilijke vrijheid

Colet van der Ven

Het zijn de jaren zeventig van de vorige eeuw. Soldaten van de Zuid-Afrikaanse verdedigingsmacht krijgen standaard een bijbel met op de eerste bladzijde een inscriptie in het Afrikaans: *Boodschap van de president van de staat Pieter Willem Botha: 'Deze bijbel maakt een belangrijk deel uit van jouw dienstplicht. Als je overweldigd wordt door twijfel, pijn, of als je jezelf voelt wankelen, wend je dan tot dit heerlijke boek voor antwoorden. [...] Je wordt opgeroepen je rol te spelen in de verdediging van ons land. Ik bid dat deze bijbel je tot troost zal zijn, zodat je je plicht kunt vervullen en Zuid-Afrika en haar volk zullen voor altijd trots op je zijn. Van alle wapens die je draagt is dit het grootste, want het is het wapen van God.'*

Dit is maar één voorbeeld, maar er zou een eindeloze litanie te componeren zijn van het aantal keren in de geschiedenis dat religie werd gespannen voor het eigen karretje. Ook nu nog, begin 2024, wordt op tal van plekken in de wereld de menselijkheid met voeten getreden onder het aanroepen van God of Allah of de verwijzing naar een tekst uit de bijbel of een strofe uit de Koran. Het is blijkaar van alle tijden om God - en in het verlengde daarvan zijn plaatsvervangers op aarde - te annexeren voor niets of niemand ontziend eigenbelang. Van moord, van uitstoting van groepen, van het vermorzelen van mensen, van de toe-eigening van land of zoals in het verhaal van de grootinquisiteur van Sevilla, van wereldse macht.

Het verhaal, dat deel uitmaakt van het indrukwekkende, nooit voltooide werk *De gebroeders Karamazov* van Dostojewski speelt zich af in het zestiende-eeuwse Spanje. Jezus daalt af naar de hete pleinen en straten van Sevilla. Een dag eerder zijn tijdens een met veel pracht en praal omgeven ceremonie honderd ketters op last van de inquisitie in de vlammen geworpen. Ter meerdere eer en glorie van God. Jezus verschijnt zonder kenbaar te maken wie hij is, maar iedereen herkent hem, want, zo staat er: *De zon van de liefde brandde in zijn hart, stralen van licht, kennis en kracht schenen uit zijn ogen.* Het volk is uitzinnig, huilt en kust de grond waarop hij loopt. De grootinquisiteur, tevens kardinaal, ziet het tafereel met lede ogen aan. Hij besluit Jezus in de boeien te slaan en hem te kerkeren. Wanneer de 'donkere en ademloze nacht' over de stad valt gaat de ijzeren gevangenisdeur open. De inquisiteur betreedt de cel en zegt tegen Jezus: 'U hebt het recht niet nog iets toe te voegen aan uw woorden van vroeger. Wat komt u ons hinderen?' In de lange monoloog die volgt legt de grootinquisiteur omstandig uit waarom de wereld beter af is zonder Jezus. Fijntjes wrijft hij hem in hoe stom het was om niet in te gaan op die drie briljante voorstellen van de duivel. Jezus zou verzekerd geweest zijn van alle macht denkbaar. Gelukkig heeft de katholieke kerk die stupiditeit hersteld. Heerst zij inmiddels over de wereld in de naam van God, maar met de principes van de duivel. Tevreden stelt hij vast dat de kerk de leer heeft verbeterd door Jezus in te ruilen voor macht en mensen te bedwelmen met leugens. Door hen hun vrijheid te ontnemen, maar niet de illúsie van vrijheid.

Genadeloze kerkkritiek die bedroevend genoeg ook in onze dagen hout snijdt. Nee, we verbranden geen ketters meer, maar onverminderd draait het in het Vaticaan om macht, dogma's, ge- en verboden die in al hun massiviteit recht en mededogen pletten. Bisschoppen die seksueel misbruik verdonkeremanen maar wel een verzekering afsluiten tegen eventuele

claims. Een op zich welwillende paus - neem de recente zegen over het homohuwelijk - die aan alle kanten ingesnoerd wordt door een starre curie.

Maar Dostojewski zou Dostojewski niet zijn als hij het bij kerkkritiek alleen zou laten. Nee, hij legt zijn welsprekende grootinquisiteur zinnen in de mond die de lezer, in ieder geval deze lezer, af en toe tot vertwijfeling brengen. Want het ergste verwijt dat de grootinquisiteur Jezus maakt is dat hij een te hoge dunk van de mensen heeft. Wat een gotspe om te denken dat ze de vrijheid aan zouden kunnen. Kijk naar de eeuwen die verstreken zijn, zie de rokende puinhopen. Mensen kunnen niet met vrijheid omgaan en willen dat niet ook. Niets onverdraaglijker dan die moeilijke vrijheid. Mensen zijn conformisten, kuddedieren, angsthazen. Ze willen goeroes en haatideologieën, brood en spelen, wonderen, manna uit de hemel, de roes van een pilletje. Ze willen rust, ook al is het de rust van een gedrogeerde. Met een jaar achter de rug dat bepaald geen triomf van geluk en vrede is, drijft de grootinquisiteur mij met dat verwijt in een hoek. Is de kern van Jezus boodschap: 'Heb lief je naaste die is als jij' niet van een vertederende naïviteit? Of erger: van een onthutsende wereldvreemdheid? Is het geloof dat een mens die moeilijke vrijheid aankan niet een bespottelijke illusie? Zijn de woorden van de grootinquisiteur niet pijnlijk waar? Worden ze niet dagelijks ondersteund met overstelpend bewijsmateriaal? Lees de kranten, kijk het journaal. Maar ook zonder de krant en de verschrikkelijke journaalbeelden van de wereld ver weg liggen de voorbeelden dichtbij voor het opscheppen. Zoals we ons bij tijd en wijle gedragen tegenover vreemden maar ook tegenover vertrouwden, op het werk, in de familiekring of hier in de gemeente. Egocentrisch, onverschillig, bozig, jaloers, geïrriteerd, roddelziek, vol zelfbeklag en spotzucht. Lange tenen, lichtgeraakte zielen. Geef de grootinquisiteur maar eens ongelijk.

Je zou willen dat Dostojewski Jezus een ijzersterk repliek in de mond legt, maar dat doet hij niet. Jezus blijft zwijgen. Maar dan volgt een reactie die overtuigender is dan welke repliek ook. Wanneer de grootinquisiteur is uitgesproken, loopt Jezus op hem toe en kust 'de bloedeloze lippen van de negentig jaar oude man'. Een vondst. Had Jezus alleen maar volhard in zwijgen, dan had zijn houding geïnterpreteerd kunnen worden als onverschillig. Of superieur of met stomheid geslagen. Maar dit gebaar is subliem. Hij kust de man die hem op de brandstapel wil gooien. Die alles heeft verraden wat hem dierbaar is. Jezus wordt hier zijn woord: heb lief je naaste die een mens is als jij. Hij openbaart zich in liefde. Echte liefde, niet afgedwongen, niet afgekocht. Liefde in vrijheid. Tegenover machtsdronkenheid zet hij mededogen, tegenover arrogantie ontferming, tegenover berekening geloof. Het Russische woord voor geloven, *vjera*, wordt ook vertaald met innerlijk weten. Innerlijk weten raakt aan geweten. Dat geweten vormt het hart, de kern van die moeilijke vrijheid. Met dit gebaar lijkt Jezus te zeggen: omarm die moeilijke vrijheid, scherp dat geweten dat onrustig maakt, want het is van je wezen de grond, van je mens-zijn de kern. Maar daarmee is het verwijt van de grootinquisiteur nog niet gepareerd. Ja, hij, de mensenzoon kan het, maar wij, wij mensen, kunnen wij het? Kijk naar onze wereld, waarin steden veranderen in woestijnen, jonge mensen in moordenaars en zachtmoedigen in beulen. Zie de rokende puinhopen.

De Italiaanse schrijver Italo Calvino stelt dat er twee manieren zijn om niet te lijden onder het feit dat de wereld die we bewonen een hel is. De eerste valt velen gemakkelijk: de hel aanvaarden en er deel van gaan uitmaken tot je op het punt gekomen bent dat je hem niet meer ziet. De tweede vereist ononderbroken aandacht en studie: 'Zoeken en weten te herkennen wie en wat er, te midden van de hel, geen hel is, en dat laten voortbestaan, dáár

ruimte aan geven.' Dat vereist inspanning en aandacht, maar het is te leren, in te oefenen, over te dragen. Als je weet in welke grond wreedheid, haat en onverschilligheid wortelen - en dat weten we, dat is traceerbaar, analyseerbaar, voelbaar - en in welke grond mededogen en empathie, dan kun je een begin maken met een leven, een wereld waarin niet de leugen maar de liefde regeert.

Delf de zachte krachten op. In jezelf, in anderen. Wek ze tot leven. In een wereld die overmand is door duisternis, zoek ze op: mensen als hij. Mensen van licht die doen wat moet gedaan. Kijk om je heen. Ze zijn te vinden. Engelen van mensen. Die zich niet laten gijzelen door wanhoop of cynisme. Die de woorden 'En toch' en 'Het zal' in de mond bestorven liggen. Die die woorden in en door hun handen werkelijkheid laten worden. Die zich niet laten bedwelmen of in slaap sussen. Die doorgaan. Die die moeilijke vrijheid leven. Die liefde zijn. Zoek ze op en sluit je bij hen aan. Laat je aansteken door hun vurig vertrouwen, hun rotsvast geloof in een betere wereld. Probeer zelf zo'n gelovige te worden. Want:

*Er zal nooit, nergens,
een begin van redding zijn
als niet tenminste één mens zegt
'hier ben ik'
en ziende om zich heen
zoekt of er nóg een is,
nog twee of drie
met vonken licht 'hier ben ik'
in hun ogen.*

Wij zijn het die tussen onze tranen om de wereld door vasthoudend moet blijven zingen 'En toch' en 'Het zal'. Het zijn onze handen die kunnen reiken en strelen, onze stemmen die kunnen protesteren en troosten. Het is aan ons om wakker en waakzaam te blijven, gewetensvol te handelen, onophoudelijk lief te hebben en daarmee ieder uur opnieuw te beginnen. Als we zo leven, dan kan het. Dan kunnen wij het, die moeilijke vrijheid. En zullen wij, een van ziel, zijn lichaam worden, zijn uitstralende kracht in deze wereld. Als we zo leven, heeft de grootinquisiteur opnieuw het nakijken.

Moge dat in godsnaam zo zijn.